

Юрій Колісник

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ВПЛИВ ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ УРСР НА СВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН

Досліджено специфіку радянської інформаційної політики, з якою приховані технології виховання «нової людини». На основі публікацій журнальної періодики УРСР показано широкий арсенал маніпулятивних засобів радянських ЗМІ, спрямованих на виконання ідеологічних замовлень влади в царині формування суспільної свідомості.

Ключові слова: комуністичне суспільство, марксистсько-ленінська ідеологія, тоталітарна журналістика, інформаційний простір, маніпулятивний вплив, морально-етичні цінності, формування суспільної свідомості.

Исследовано специфику советской информационной политики, выяснены скрытые технологии воспитания «нового человека». На основе публикаций журнальной периодики УССР показан широкий арсенал манипулятивных средств советских СМИ, направленных на выполнение идеологических приказов власти в области формирования общественного сознания.

Ключевые слова: коммунистическое общество, марксистско-ленинская идеология, тоталитарная журналистика, информационное пространство, манипулятивное влияние, морально-этические ценности, формирование общественного сознания.

Specifics of the Soviet information policy, latent technologies of «new human's» Raising have been studied. On the basis of publications of the magazines' periodicals of the URSR a wide, arsenal of manipulative means of the Soviet media of communication aimed at fulfillment of ideological requests of authorities in the real of public consciousness formation has been demonstrated.

Key words: Communist society, Marxist-Leninist ideology, totalitarian journalism, information society, manipulative influence, moral and ethical values, formation of public consciousness.

Актуальність публікації зумовлена потребами зростання якості преси в сучасну пору й подолання негативних наслідків комунототалітаризму в українському суспільстві, пов'язаних із маніпулюванням свідомістю.

Специфіку людської свідомості, засоби її формування осмислювали дослідники різних часів і народів — від античної доби до сьо-

годення. На науковому рівні поняття «суспільна свідомість» утверджується наприкінці XIX ст. У соціологічному плані взаємозв'язок громадської думки й суспільної свідомості розглядали Х. Арендт, Б. Берельсон, Г. Годе, К. Манхейм, Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Тард, В. Хорос, О. Шпенглер та ін., які вказували на їхнє значення в соціальних перетвореннях.

Хоча нині українське журналістикознавство виділено в окрему галузь, проте фундаментального вивчення журнальної преси УРСР у цьому плані дотепер не було. Незважаючи на широкий спектр наукового розгляду теми, більшість дослідників акцентували увагу лише на окремих аспектах впливу радянських ЗМІ на свідомість мас.

Мета статті — на основі журнальної періодики УРСР проаналізувати явище інформаційної політики СРСР, дослідити значення слова у формуванні суспільної свідомості.

Радянський політичний устрій зміцнював і відображав себе завдяки розгалуженій системі засобів, яка викристалізувалася впродовж років, удосконалювалася і в мало зміненому вигляді продовжувала діяти, впливати на маси, організовувати їх, формувати їхню свідомість. Серед найважливіших складників цієї системи було виховання, як тоді часто говорили, «нової людини, будівника комунізму, відданого справі Леніна, Комуністичної партії». Для виконання поставленого завдання широко використовувалися засоби масової інформації, розраховані на різні верстви громадян. Радянські ідеологічні інституції намагались ідейно заангажувати людину, цілковито заглибити її в політичну міфотворчість. Навіть не поділяючи сповна пропагованих ідеологем, вона «інфікувалася» ними тією чи іншою мірою, стаючи «радянською людиною» (*homo soveticus*).

Виховання підростаючого покоління, інтелігенції, робітників, селян відбувалося в умовах одновимірності, однополюсності, єдиної ідеології, монокультури. Воно було своєрідним програмуванням переконань, ідеологічних настанов, моральних устремлінь мас, їхніх духовних потреб і навіть психічних станів. Щоб завуалювати тотальне загальнодержавне маніпулювання свідомістю, цілеспрямоване зомбування суспільства прикривали гуманним терміном «виховання мас».

Чимало фактів висвітлюють сутність радянської моралі. По-перше, різноманітна ідеологічна обробка справді була цілеспрямованим духовно-психологічним впливом. По-друге, для досягнення успіху маніпуляції створювалася фальшива дійсність: «колективізація», «індустріалізація», «культурна революція», «відбудова», «розвиток продуктивних сил», «будівництво розгорнутого соціалізму», «будівництво комунізму», «перебудова» та ін. По-третє, для досягнення цілей використовувався потужний арсенал ідеологічних засобів, зокрема ЗМІ, які в роботі зі словом, відшліфовуванні термінології досягли високої майстерності. Маніпулювання, опанування свідомістю мас були невід'ємною частиною технології влади, методом духовного впливу на людей через програмування їхньої поведінки. Під гаслами: «Все для блага людини...», «Від кожного — за здібностями, кожному — за працю», «Плани партії — плани народу», «Партія й народ єдині» та іншими не лише реалізовували планове «соціалістичне», «комуністичне» будівництво, а й упроваджували непомітне, «добровільне», гуманне, здавалося б, підкорення людини владі. Політичну стратегію КПРС утілювала через селекцію методів і прийомів, що гарантувало досягнення поставлених цілей. Дієвим засобом вирішення стратегічних завдань були *методи психологічного впливу*:

1. «Навішування ярликів» (name calling) у тексті на різні соціальні явища, іменування людини, організації, які викликають емоційно негативне ставлення з метою дискредитації. Наприклад: «куркулі», «класові вороги», «вороги народу», «шкідники», «шпигуни», «диверсанти», «буржуазні ідеологи», «буржуазні націоналісти», «агенти фашизму», «імперіалістичні запродавці».

2. «Сяючі узагальнення» («блискуча невизначеність») — позначення певного соціального явища, ідеї, організації, соціальної групи чи конкретної людини узагальнюючим родовим ім'ям, що має позитивне емоційне забарвлення, для маскуванню реальних намірів або ж створення позитивної атмосфери сприйняття конкретних рішень і поглядів, оцінок і дій, вигідних для маніпуляторів. Приміром: «Батько-Ленін», «рідна партія», «миролюбна політика КПРС», «світле майбутнє», «переможна хода Великого Жовтня», «країни соціалістичної співдружності», «радянські народи-брати», «старша сестра [Росія]».

3. «Перенесення» («трансфер») — непомітне і ненав’язливе для більшості людей поширення авторитету особи, яку вони поважають, чи престижу того, що вони цінують, на тих і на те, що хоче підтримати і розрекламувати джерело комунікації. Серед позитивних «трансферів» радянської преси — мовні кліше на зразок: «юні ленінці», «юні корчагінці», «ленінський комсомол», «діти Жовтня». Використовувалися також негативні «трансфери», переважно для асоціювання об’єкта маніпуляції з виразно негативними поняттями і соціально не схвалюваними явищами, подіями, діями, фактами, людьми тощо: «білогвардійські банди», «фашистські головорізи», «бандерівські недобитки», «американські імперіалісти», «заокеанські гнобителі».

4. «Посилання на авторитети» (testimonial) — поширення думок та висловлювань осіб, які мають авторитет або, навпаки, викликають негативну реакцію у категорії людей, на яку спрямована маніпулятивна дія. Висловлювання зазвичай містять оціночні думки та судження. Наприклад: Перший секретар ЦК КПРС Леонід Брежнєв у своїй промові з нагоди 50-річчя СРСР зазначив, що «в нашій країні народилось і зміцніло велике братерство людей праці, об’єднаних, незалежно від їх національної приналежності, спільністю класових інтересів і цілей, склалися небували в історії відносини, які ми по праву називаємо ленінською дружбою народів» [50, с. 96]; «На трибуні “фюрер” американських фашистів Джордж Рокуел. Під зірчасто-смугагим прапором хваленої американської демократії гасло “Влада білих”. Рокуел просторікує: — На кістках чорних і червоних ми встановимо “новий порядок”, — він навіть визначає точну дату приходу до влади...» [25, с. 154].

5. «Свої хлопці» («гра в простонародність») — підкреслена демонстрація своєї єдності із широкою громадськістю для створення іміджу «людини з народу», яка знає, розуміє і тому може представляти народну думку. Як приклад: «Одна із найцінніших ленінських рис характеру — скромність — розкривається поетом через змалювання кабінету Ілліча... У кабінеті Леніна на столі “паперів і листів — цілі стоси”. Ця деталь показує близькість вождя до народу» [48, с. 151]; «Про товариша Сталіна всі говорять — скромний він, простий... І справді — навіть одяг... І, чутка ходить, весь уклад життя... Дітей своїх ніби без усяких там розкошів виховує...» [29, с. 52].

6. Метод підвищення цінності — зміщення акцентів, унаслідок чого положення (вислів) оцінюється вище, ніж трактує опонент. Наприклад, недостатньо чітко сформульований пункт політичної угоди дає змогу тиснути на опонента щодо «повнішого», «швидшого» тощо його виконання: «...секретарі ЦК КПРС поставили свої підписи під новою Стокгольмською відозвою, що містить заклик до всіх урядів і парламентів... об'єднати зусилля в боротьбі за припинення гонки озброєнь, за роззброєння» [19]; «1986-й неодмінно увійде в історію і роком сміливих, відповідальних дій в інтересах усього світу, нових підходів і нового мислення. Таку чесну і відкриту позицію... продемонструвала на недавній зустрічі в Рейк'явіку радянська сторона під час радянсько-американської зустрічі...» [15].

7. Нав'язування моделі сприйняття, створення вигідного маніпуляторів враження про навколишній світ. Наприклад, перманентне повторювання у пресі офіційних ідеологем на зразок: «Партія на ділі забезпечила ліквідацію національного гніту, економічної і культурної відсталості народів СРСР» [57, с. 5]; «релігія — суспільний продукт, релігійний світ є хибним відображенням реальної, історично обумовленої дійсності...» [13, с. 13]; «наша країна є однією з найбільш економічно сильних держав світу, світочем прогресу людства, надійним союзником і другом народів, які борються за свою свободу і незалежність, оплотом миру і братерства народів» [42, с. 123].

8. Метод очевидності: штучне представлення стану речей абсолютно ясним і очевидним, що, по суті, знімає питання про дискусійність обговорення, робить зайвими будь-які подальші міркування: «А ось, мовляв, хто такі меншовики, есери, буржуї. [...] Навіть дітям зрозуміло, що вся ця контра буржуйська — вороги трудящій людині» [8, с. 16]; «Повсюдно відомо, що завдяки Комуністичній партії суспільні відносини в нашій країні розвиваються в найсвітлішому найгуманнішому напрямі» [35, с. 10—11].

9. Використання запитань-пасток для утвердження власних ідей: «Кому тепер належить влада? Народові. Що Ленін обіцяв — те й виконав. Так невже ж ви будете голосувати проти більшовиків? Принишкли збори уважно слухали цю промову...» [47, с. 40]; «Колись у нашому селі не було жодної людини навіть з середньою освітою... За Радянської влади звели в селі 1350 чудових будинків, які можуть прикрасити й місто. Маємо сотні телевізорів і радіо-

приймачів; села, артілі повністю електрифіковані, радіофіковані... Та хіба перелічиш усе нове, радісне й хвилююче, що принесла нам Радянська влада?!» [43].

10. Практикування пастки *незмінності принципів* — стимулювання сліпого дотримання принципів, канонів, догм, ритуалів: «Для радянського народу кожна річниця Жовтневої революції — віха на шляху до сяючих вершин комунізму, нова сторінка в літописі героїчної боротьби за втілення в життя світлої мрії людства, за торжество великих ідей миру і щастя на землі» [6, с. 82]; «...любов до Комуністичної партії палає в кожному серці, наша відданість, наша довіра до неї безмежні, ідеали комунізму увійшли в нашу кров і плоть, і ми ще тісніше згуртуємось навколо партії під безсмертним ленінським знаменом» [35, с. 6].

11. Застосування пастки «думки більшості» — тобто нав'язування певної думки, яка формально спирається на інспіровану думку народу: «З одностайним схваленням зустрів весь радянський народ історичні рішення XX з'їзду КПРС, затверджені ним Директиви по шостому п'ятирічному...» [11]; «Кожний успіх Радянського Союзу трудящі всього світу, все передове і прогресивне людство розглядають як свій власний успіх. В перемогах комуністичного будівництва в СРСР вони вбачають прообраз радісного майбуття всього людства» [18].

12. Тенденційний підбір аргументів: «Теорія і практика антикомунізму по експорту контрреволюції... неспроможна, і це яскраво підтверджено на прикладі Куби та інших країн. Соціалістичні країни, антиімперіалістичні держави, комуністичний рух, рух прихильників миру мають тепер досить сил, щоб заступити шлях імперіалістичному експортові контрреволюції. Ці сили спроможні завдати нищівного удару відплати, якщо імперіалісти спробують розв'язати ракетно-ядерну війну» [21, с. 139].

13. Метод ізоляції — виривання вислову з контексту, ізолювання його і вмонтовування у сферу, в якій він набуває іншого значення: «Т. Г. Шевченко прийшов з нами в соціалізм і прийде в комунізм. [...] Радянська Україна є для нас втіленням великої Шевченкової мрії, його вогненного заповіту» [2]; «Вже й на американському континенті, в Канаді, стоїть пам'ятник великому Кобзареві, символізуючи цим могутність поступу його величних визвольних ідей. І там, на

американській землі, він буде окрилювати трудящих, разити підлих зрадників — українських націоналістів. І там будуть звучати гнівні поетові слова: «...Не втечете і не сховатесь. Всюди Вас найде правда-мста...» [28, с. 19].

14. Використання імені видатних осіб, їх наслідування (можна провести паралель із пунктом «посилання на авторитети»): «Як зауважив видатний американський письменник Теодор Драйзер, Володимир Ленін — «це людина, все життя й усі думки якої були присвячені науковим шуканням і боротьбі за кращий суспільний лад» [23]; «...П. Грабовський, М. Коцюбинський, А. Шабленко, які в тій чи іншій мірі зазнали життєдайного впливу ідей марксизму-ленінізму, палко вітали появу на арені суспільного життя цієї могутньої, непереможної сили...» [44, с. 148].

15. Ухиляння від обґрунтування позиції (певна аналогія із пунктом «метод очевидності»): виголошення певної точки зору у такий спосіб, ніби вона не потребує обґрунтування, оскільки є очевидною і задалегідь зрозумілою. Ключові слова цього прийому: «як відомо», «зрозуміло, що...», «не випадково», «безперечно» тощо: «Не випадково в творчості українського народу виступають як антиподи Палій і Мазепа. Перший оспівується як виразник, як уособлення народних інтересів, другий картається як запроданець, зрадник» [30, с. 100]; «Зрозуміло, що принцип партійності знаходить відображення і в керівництві літературним процесом з боку нашої партії. Всіма своїми досягненнями радянська література завдячує мудрому партійному прововоді» [39, с. 4].

16. Спекулювання на тому, що людина не може знати все, — упевнена констатація хибного твердження: «...Володимир Веселка захоплюється героїчною боротьбою волелюбного українського народу за своє визволення з-під гніту польської шляхти, за возз'єднання України з Росією. Його приваблює образ Богдана Хмельницького, який очолив цю боротьбу і допоміг втілити в життя віковічні прагнення українців до возз'єднання з братнім російським народом» [27, с. 32]; Ярослав Галан «гостро і в'їдливо висміює антинаукові ворожі концепції Грушевського, викриває злобне обличчя патріарха українського націоналізму Донцова, глузує з націоналістичної “романтики” Хвильового та інших “патріотів”, що орієнтували нас на Європу...» [59, с. 151].

17. Нав'язування висновку: «Українські буржуазні націоналісти, в яких стала традиційною звичка швидко і спритно міняти політичну орієнтацію, досить зручно і безпечно влаштувалися і при Пiлсудському. Газета “Дiло”... виступала проти Радянського Союзу. З упертiстю кретинiв націоналістичні писаки раз у раз друкували найнеймовiрніші, сфабриковані в закутках редакції та в прокуренних кав'ярнях “сенсації” про становище в СРСР, про незгоди і чвари...» [31, с. 74]; «Зі сторінок “Християнського голосу”, “Голосу Спасителя”, “Америку” та ін. уніатських та оунівських видань лунають войовничі заклики до “хрестового походу проти безбожного більшовизму” та “знищення комуністичної зарази”; до об'єднання всіх антирадянських сил еміграції — білогвардійського, сіоністського та бандерівського охвістя під заялженим штандартом антикомунізму» [16, с. 118].

Тоталітарну практику радянських ЗМІ засвідчують також *методи політичного маніпулювання, що впливають на механізми психічного регулювання*. Ними часто послуговувалася журнальна періодика тих років. Наведемо приклади:

а) вплив на емоції та відчуття — апелювання до відчуттів та емоцій за відсутності реальних аргументів: «Голод стає дедалі більшою проблемою для міст США. Згідно з даними бюро перепису, прибутки майже кожного сьомого американця такі низькі, що над ними висить загроза голоду. Голодуючі стоять у чергах в добродійних організаціях... і чекають, коли їх нагодують» [37, с. 11]; «На всіх континентах шириться могутній рух на захист миру. Активними учасниками та ініціаторами антивоєнних, антиракетних маніфестацій є жінки. Разом з усією миролюбною громадськістю вони вимагають: “Заборонити розташування в Європі нових американських ядерних ракет!”, “Заборонити ядерну та іншу зброю масового знищення!”. [...] Вони вимагають, щоб США й решта ядерних держав наслідували приклад Радянського Союзу і взяли на себе зобов'язання не застосовувати першими ядерної зброї» [9];

б) метод прямого атакування співрозмовника — перетворення на об'єкт критики особистих якостей опонента, його характеру, достовірності його слів або мотивації. До цього методу нерідко вдаються через брак аргументації обговорюваної проблеми: «Одним із важливих аспектів українського національного питання було питан-

ня про державну самостійність України. Буржуазні націоналісти, намагаючись підірвати довір'я непролетарських трудових мас України до політики Комуністичної партії і Радянської влади, до братнього російського народу, ширили брехливі звинувачення, ніби комуністи не визнають самостійності України» [60, с. 5]; «...затаврований невинною кров'ю, сучасний людолов із Мюнхена [Євген Рен] не відчував докорів сумління. Адже сам митрополит граф Андрей Шептицький благословив його та цілий шуцманшафтбатальйон “на твердий вояцький шлях”» [16, с. 125];

в) метод гарантій (певна аналогія із пунктами «метод очевидності» та «метод ухиляння від обґрунтування позиції»): «Ми, радянські письменники України, завжди були, є і будемо непохитно вірними прапоріві ленінізму, ми завжди були, є і будемо вірними ленінському принципіві партійності літератури, твердо стояли і будемо стояти на позиціях соціалістичного реалізму...» [55, с. 158]; «Загартований у праці і боротьбі, наш народ нині впевнено йде вперед, до комунізму» [4, с. 5]; «Твердою гарантією і запорукою перемоги комунізму над капіталізмом є мудре і прозорливе керівництво Комуністичної партії на чолі з ленінським Центральним Комітетом...» [41, с. 11];

г) метод соціальної настанови — створення умов, за яких людина переконана, що вона залучена до соціально значущої діяльності: «Хлібороби республіки... активно включившись у Всеоюзне соціалістичне змагання, виростили добрий урожай зернових культур, організовано провели жнива, хлібозаготівлі і виконали підвищені соціалістичні зобов'язання з продажу зерна державі» [17, с. 4]; «По всій республіці пройшли обласні, міські, районні активи і зльоти жінок, на яких передовики промисловості і сільського господарств, громадські активістки говорили про свою активну участь у всенародному соціалістичному змаганні. [...] Підвищенню трудової активності жінок сприяють конкурси... на звання “Краща за професією”, естафета “Тобі, Вітчизно, наша праця”. [...] Комуністична партія, Радянський уряд постійно піклуються про розквіт творчих сил і здібностей трудівниць...» [53, с. 2];

г) метод «димової завіси» — імітація закономірності та послідовності вчинків: «Творче застосування теорії наукового комунізму до розв'язання назрілих завдань суспільного розвитку знайшло нині

новий блискучий вияв у розробленій партією програмі розгорнутого комуністичного будівництва» [41, с. 5]; «Вступаючи у новий період... радянський народ спирається на всесвітньо-історичні завоювання, здобуті під керівництвом Комуністичної партії в результаті втілення в життя марксистсько-ленінського вчення» [40, с. 32]; «Об'єктивні закони суспільного розвитку невблаганно ведуть до перемоги комунізму» [41, с. 11];

д) формування нових потреб — витіснення на другий план північних пріоритетів і мотивів поведінки через *популяризацію нових цінностей та ідеалів*, потрібних маніпуляторів для реалізації його планів: «На зміну старому селу, де століттями панував релігійний побут, приходило нове, радянське село з клубами, кіно, школами, хатами-читальнями, з колективною працею. Релігійні свята поступово витіснялися новими, що відображали зміст соціалістичного побуту» [13, с. 19]; «На кожній ділянці сільськогосподарського виробництва знайдеться місце, де вправні жіночі руки просто незамінні. Бо вже відходить у минуле старе поняття “не жіночі” професії» [26];

е) апелювання до «вищих інтересів» — заклик до реалізації загальнодержавних, регіональних, організаційних тощо інтересів; залякування «вищими інстанціями», які «будуть незадоволені» можливою поведінкою опонента, якщо він не прислухається до аргументів маніпулятора: «Радянські публіцисти з щирим хвилюванням писали про боротьбу за врожай, про роботу фабрик і заводів, шкіл і лікарень. У кожній такій статті звучить віра в перемогу влади Рад, заклик до боротьби за соціалістичне суспільство, яке несе народам справжню волю і щастя» [20, с. 167]; «Марксистсько-ленінська естетика заперечує суб'єктивно-анархічне розуміння “свободи творчості” як свавілля. Вона виходить з інтересів народу, трудящих мас, яким чужі формалістичні викрути чи позбавлена будь-якого змісту абстракціоністська мазня» [36, с. 170];

є) привчання до бездоказового твердження — поступове, систематичне і регулярне тиражування бездоказової, необгрунтованої тези з метою перетворення її на цілком прийнятну та реальну: «За роки соціалістичного будівництва в нашій країні виникла нова історична спільність людей — *радянський народ*» [5, с. 3]; «Нова історична епоха, — говориться в Програмі КПРС, — при-

несла справжній триумф революційному світоглядові пролетаріату. Марксизм-ленінізм став володарем дум передового людуства» [21, с. 132];

ж) розгромна критика: «“У Києві, — пише Улас Самчук, — щоб почути мелодію української пісні, треба перекласти її текст на французьку мову. У Києві не можна говорити по-українськи”. Ну, що ви скажете на це белькотіння? Старечий маразм, біла гарячка, ідіотизм — так, ці визначення цілком підходять. Очевидно, на всьому білому світі не знайти подібного екземпляра, щоб мав так серйозно вивихнений глузд щодо України» [33, с. 119]; «Пильна увага до так званого “національного руху” на Україні з усіма його відтінками — від гетьманщини до петлюрівщини, від жовто-блакитного клерикалізму української автокефальної церкви до прямого бандитизму; необхідність зірвати машкару з численних претендентів на владу над українським народом, з усіх отих Скоропадських, Петлюр... Огієнків та Коновальців, показати мільйонам трудящих облудність демагогії цих запроданців, — диктувалося публіцистові самим життям, складною політичною обстановкою» [1, с. 127].

Засоби політичного маніпулювання, спрямовані на особливості сприйняття. Зокрема, **логічні:**

а) прийом помилкової причинності: штучне вмонтовування окремих фактів в уявний причинно-наслідковий зв'язок: «Слово “союз” і слово “сім'я” дуже близькі за своїм значенням. У сім'ї всі люблять один одного, допомагають одне одному. У сім'ї все спільне: і радість, і горе. В сім'ї однаково люблять усіх дітей. Так і в нашому Союзі, де аж п'ятнадцять республік. [...] П'ятнадцять республік — п'ятнадцять дочок. А мати у них одна — Радянська Батьківщина» [61]; «Ми, дівчатка і хлоп'ята, Всі — старанні жовтенята. Лише тих, що труд шанують, Жовтенятами йменують» [46];

б) прийом хибного узагальнення або перебільшення — перенесення на об'єкт оцінки, характеристики тощо його частини; подання чи акцентування поодинокого факту як регулярного явища або ж необґрунтоване узагальнення, перебільшування значення висловів опонента, розширене їх тлумачення: «Велика Жовтнева соціалістична революція — це немеркнучий, всесвітньо-історичний подвиг нашого народу. Радянський народ показав, на що здатні трудящі, звільнені від пут капіталізму» [10, с. 3]; «Гігантські успіхи

Радянського Союзу в галузі науки і техніки, що викликали захоплення в усіх людей доброї волі, XXII з'їзд, який прийняв Програму будівництва комунізму, — все це стає в центрі уваги американської молоді. [...] Більше місяця наполегливо й уперто боролись студенти нью-йоркських коледжів та університетів за право запросити до себе в аудиторію одного з керівників компартії США Бенджаміна Девіса, щоб вислухати його розповідь про XXII з'їзд КПРС. [...] Сьогодні вже ніхто не говорить, що соціалізм — це лише “експеримент”. Сьогодні всі бачать, що соціалізм реально існує, діє, захоплює уяву мільйонів людей у всіх кутках земної кулі» [21, с. 139];

в) прийом «перестрибування через подію» — детальне обговорення майбутніх подій із чітким униканням аналізу актуальних проблем сьогодення: «Антикомунізм безперспективний... Комунізм всесильний, бо він — сама правда. Він захищає життя від смерті» [21, с. 140]; «Омріяне, чудесне комуністичне завтра починається вже сьогодні. Воно відкрилось нам у величній програмі семирічки, у натхненному змаганні за її здійснення, в перших результатах цього змагання» [52].

Окрім того, для маніпуляції свідомістю мас радянські ЗМІ широко використовували *засоби демагогії*. У журнальній пресі — її значна кількість: «Сила великого вчення марксизму-ленінізму полягає в тому, що воно вірно відбиває об'єктивне веління історії, вірно і чесно виражає найглибші інтереси та сподівання трудящих, дає їм ключ до розуміння своїх великих завдань і освітлює шлях боротьби за правду та щастя, за комунізм! [...] Капіталізм охоплений старечою недугою, він безплідний. Буржуазні вчення і школи... не витримали історичної перевірки. Вони не змогли й не можуть дати науковій відповіді на питання, що висувуються життям. [...] Все більше людей у капіталістичних країнах поривають з буржуазним світоглядом. Буржуазна ідеологія переживає глибоку кризу» [21, с. 133]; «...з приходом у Білий дім республіканської адміністрації Рейгана посилюється агресивний мілітаристський курс... Президент США без усякого сорому і здорового глузду вдався до реалізації небаченої програми переозброєння країни, яка, навіть за офіційними даними, обійдеться платникам податків у 1,6 трильйона доларів. [...] “...Ядерної війни допустити не можна — ні малої, ні великої, ні обмеженої, ні тотальної. Спинити паліїв нової війни — немає тепер

завдання важливішого”, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС Ю. В. Андропов...» [38].

Потужним засобом психологічного впливу слугував також метод, пов’язаний з особливістю запам’ятовування, — **ефект останнього слова**. Більшість публікацій журнальної преси УРСР закінчувалися фразами, використовуючи які маніпулятор нав’язував потрібну думку: «Вища школа України, працівники вузів республіки пишаються тим, що вони внесли і вносять свій гідний вклад у загальну справу підготовки висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства — активних будівників комуністичного суспільства, до кінця відданих великим ідеям марксизму—ленінізму» [24, с. 22]; «Лише глибоке оволодіння марксистсько-ленінською методологією допоможе українській музичній фольклористиці вийти на широкі магістральні шляхи» [45, с. 21].

Організаційно-процедурні засоби

1. Замовчування — передавання достовірної, але неповної інформації. Інакше кажучи, свідоме приховування важливих і значущих деталей, фактів тощо: «Кріпосникам вдалося розправитися з Коліївщиною... через обман. Залізняк і Гонти вважали, що царські війська... підтримають їх виступ проти поміщиків-поляків... Це й було використано... для розгрому повстанців та захоплення Залізняка й Гонти під Уманню в липні 1768 р.» [56, с. 32]. Ці факти, справді, були в історії, однак автор не вказав, хто ж здав ватажків карателям.

2. Селекція — вибіркове подавання матеріалу: «Скориставшись зрадницькими діями частини козацької верхівки на чолі з гетьманом Мазепою, Петро I... віддав наказ про зруйнування Січі» [49, с. 163]; «Під проводом партії більшовиків... розгромлено націоналістичні банди. Вже на початку лютого Директорія наживала п’ятами з Києва. Зник з політичного обрію Винниченко» [14, с. 109].

3. Метод поєднання в одному висловлюванні достовірної й недостовірної (непевної) інформації: «Російська мова за добровільним вибором багатонаціональної сім’ї народів стала мовою міжнаціонального спілкування, другою рідною мовою цих народів...» [3, с. 8]; «З високого постаменту дивиться Тарас Григорович на лани колгоспні широкополі, на Дніпро ревучий... на свою оновлену, прекрасну, вільну Україну» [54, с. 21].

4. Пересмикування (аналогічне наведено в пункті «тенденційний підбір аргументів») — однобоке, тенденційне висвітлення

інформації для створення такого образу дійсності, в якому головне не реальність, а її інтерпретація: Олександр Герцен «боровся не лише за визволення селян, а й вимагав свободи для всіх, політичної свободи: недоторканності особи, свободи слова, совісті, національності» [22, с. 130—131]. Згідно з пропонованою інтерпретацією, мрії Герцена «здійснилися» за радянських часів. Насправді ж Герцен трактував волевиявлення народу набагато ширше: «Україну треба... визнати вільною і незалежною країною... Розв'язімо українцям руки, розв'язімо їм мову, нехай мова ця буде цілком вільною, і тоді нехай вони скажуть своє слово...» [12].

5. Спотворення — зміна пропорцій (істотне применшення важливого або перебільшення несуттєвого). Цей прийом часто використовувала преса для імітації об'єктивності: «Покликання нового театру — знайомити трудящих... з російською класикою та радянською драматургією» [51, с. 14].

6. Перевертання — кон'юнктурна зміна категорій оцінювання (заміна знака «+» на «—» щодо фактів, явищ): «Говорячи про Полтавщину, автор згадує збройну боротьбу полтавців, очолених полковником Мартином Пушкарем і кошовим Запорізької Січі Яковом Барабашем, проти гетьмана-зрадника Івана Виговського, який після смерті Богдана Хмельницького намагався відірвати Україну від Росії...» [49, с. 162]; «На Україні до влади потяглися буржуазні і дрібнобуржуазні партії, створивши на початку 1917 року Центральну раду, з допомогою якої буржуазія намагалася відірвати Україну від Росії...» [32, с. 110].

7. Програмування сприйняття та майбутньої реакції — тобто формування та декларування приманок-кліше, своєсередніх шаблонів: «Вона розповість про те, як контрреволюція зірвала роботу з'їзду в Києві, і про рішення представників Рад України продовжувати роботу в Харкові» [58, с. 3]; «Що ж спільного, запитаємо, мають буржуазні націоналісти з українським народом?» [34, с. 5]; «Надамо слово документам, які не тільки розкривають недавнє минуле українського націоналізму, але й допоможуть розгадати і його сни про майбутнє» [7, с. 42].

8. Обмеження доступу до інформації, невчасне або неповне ознайомлення з нею громадян. Значну роль у маніпулюванні суспільною свідомістю відігравав державний нагляд за інформаційним простором. Радянська цензура не обмежувалася заборонами

друку чи вилученням творів. Інформаційний потік проходив різні етапи відстежування, зокрема самоцензуру, контроль медіаорганізації та позаредакційні чинники, в тому числі законодавчі обмеження, які впливали на відбір матеріалів.

Сповна використовуючи комплекс маніпулятивних засобів, преса УРСР упродовж багатьох років маніпулювала інтересами, потребами, бажаннями, намірами громадян. Усе це призвело до трансформації суспільної свідомості. Насаджувана ідеологія нейтралізувала життєвий досвід, усувала здатність до критичного мислення. Виховання у громадян морально-етичних норм поведінки слугувало ефективною стратегією державного управління, дієвим засобом перетворення індивіда на гвинтик політичної системи. Перебуваючи в інформаційному полоні, особистість мимоволі виконувала запрограмовані дії. У такий спосіб регулювали перебіг соціально-економічних, політико-ідеологічних та культурно-духовних процесів, зокрема, проводили русифікацію, денационалізацію, знищували національну пам'ять. Індивідам, які перебували в безальтернативному масовокомунікаційному просторі, залишалося надто мало можливостей для усвідомленого вибору. Тотальний інформаційний вплив сприймався як об'єктивний, єдино правильний. Суспільна свідомість формувалася на основі політико-ідеологічних стандартів.

Ця проблематика вимагає ґрунтовного дослідження пресознавців. Оновлена журналістика покликана допомогти суспільству прозріти, відкинути зухите, стати на шлях добра й справедливості.

1. *Барабаш Ю.* Червоний одсвіт революції / Юрій Барабаш // Жовтень. — 1966. — № 7. — С. 117—136.
2. Безсмертя великого Кобзаря // Україна. — 1961. — № 5. — С. 1—2.
3. *Білодід І. К.* Мова й ідеологічна боротьба / І. К. Білодід // Мовознавство. — 1973. — № 5. — С. 3—19.
4. Бойові завдання української радянської літератури : (Промова члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК КП України П. Ю. Шелеста на п'ятому з'їзді письменників України) // Жовтень. — 1966. — № 12. — С. 3—10.
5. Братнє єднання мов і культур народів СРСР // Мовознавство. — 1972. — № 6. — С. 3—8.
6. В ім'я Людини, в ім'я щастя на землі // Комуніст України. — 1958. — № 10. — С. 82—93.
7. *Василевич Б.* Документи викривають / Богдан Василевич // Жовтень. — 1966. — № 7. — С. 41—44.

8. *Васильєв О.* На сухопутних броненосцях / Олег Васильєв // Україна. — 1962. — № 23. — С. 14—16.
9. *Віре-Туомінен М.* Приклад, який надихає / Мір'ям Віре-Туомінен // Радянська жінка. — 1983. — № 3. — С. 1.
10. Всесвітньо-історичний подвиг радянського народу // Вісник Академії наук УРСР. — 1957. — № 11. — С. 3—8.
11. Вчені України — шостий п'ятиріччю // Наука і життя. — 1956. — № 3. — С. 5.
12. *Герцен А. И.* Собрание сочинений : в 30 т. / А. И. Герцен. — М. : Изд-во АН СССР, 1958. — Т. 14. — С. 21—22.
13. *Гуслистий К.* Перемога науково-атеїстичного світогляду / Кость Гуслистий, Анатолій Єришев, Валентина Келембетова // Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 2. — С. 13—21.
14. *Даниленко С.* Митрополиче гніздо / Сергій Даниленко // Жовтень. — 1968. — № 11. — С. 103—113.
15. *Дмитренко Е.* Світ вчиться, світ мусить навчитися мислити по-новому / Едуард Дмитренко // Радянська жінка. — 1986. — № 12. — С. 9.
16. *Дмитрук К.* Церква благословляє на братовбивство / Клим Дмитрук // Жовтень. — 1972. — № 6. — С. 118—125.
17. Дружба, праця, мир // Народна творчість та етнографія. — 1973. — № 6. — С. 3—6.
18. За мир, за щастя на землі! // Радянська жінка. — 1958. — № 5. — С. 2.
19. За припинення гонки озброєнь, за роззброєння // Україна. — 1976. — № 30. — С. 4.
20. *Заверталюк Н.* Народжена в боях / Нінель Заверталюк // Вітчизна. — 1969. — № 5. — С. 163—169.
21. *Залевський А.* Антикомунізм — справа приречених / Андрій Залевський // Жовтень. — 1962. — № 6. — С. 132—140.
22. *Іванова Р. П.* О. І. Герцен і М. П. Драгоманов: (До 100-річчя від дня смерті О. І. Герцена) / Р. П. Іванова // Український історичний журнал. — 1970. — № 1. — С. 130—134.
23. Ім'я його зорею сяє : висловлювання видатних людей світу про В. І. Леніна // Україна. — 1960. — № 8. — С. 24.
24. *Коваль Б. А.* Кузня кадрів / Б. А. Коваль // Наука і життя. — 1958. — № 6. — С. 18—22.
25. *Коваль Ю.* Хто з мечем прийде... / Юрій Коваль // Жовтень. — 1967. — № 11. — С. 151—155.
26. *Козирєва М. М.* Щоб множились ряди послідовниць / М. М. Козирєва // Радянська жінка. — 1972. — № 4. — С. 8.
27. *Колосова В.* Народження картини / В. Колосова // Україна. — 1954. — № 6. — С. 32—33.

28. *Копиця Д.* У віках незабутній / Дмитро Копиця // Україна. — 1955. — № 3. — С. 18—19.
29. *Левада О.* Два кольори / Олександр Левада // Вітчизна. — 1988. — № 6. — С. 23—120.
30. *Маланчук В.* Дві концепції минулого і сучасного України / Валентин Маланчук // Жовтень. — 1972. — № 3. — С. 97—107.
31. *Малий П.* На головних напрямках: до 20-річчя трагічної загибелі Ярослава Галана / Павло Малий // Жовтень. — 1969. — № 10. — С. 69—81.
32. *Малий П.* Україна в публіцистиці В. Короленка / Павло Малий // Жовтень. — 1956. — № 11. — С. 102—110.
33. *Мельничук Ю.* Наге вам, панове, тертого хрону / Юрій Мельничук // Жовтень. — 1958. — № 10. — С. 114—120.
34. *Мельничук Ю.* Під сонцем Жовтня цвіте Україна / Юрій Мельничук // Жовтень. — 1957. — № 12. — С. 3—17.
35. *Мельничук Ю.* Щоб щастя цвіло на землі : записки депутата / Юрій Мельничук // Жовтень. — 1962. — № 6. — С. 3—37.
36. *Мисник П.* Про художню різноманітність літератури / Прокіп Мисник // Вітчизна. — 1960. — № 11. — С. 168—176.
37. *Михайленко А.* Візит гіпнотизера / Анатолій Михайленко // Піонерія. — 1985. — № 10. — С. 5—11.
38. *Міллер Б.* Віхи на майбутнє / Борис Міллер // Радянська жінка. — 1983. — № 3. — С. 14.
39. Окрилююче слово партії // Жовтень. — 1961. — № 7. — С. 3—9.
40. *Острянин Д. Х.* Безсмертний твір марксизму-ленінізму / Д. Х. Острянин // Вісник Академії наук УРСР. — 1959. — № 5. — С. 22—33.
41. Партія веде // Комуніст України. — 1959. — № 1. — С. 1—11.
42. *Пащенко В.* Партійну пропаганду — на вищий рівень / Василь Пащенко // Жовтень. — 1960. — № 6. — С. 115—123.
43. *Пеца Г.* Наша вдяка навіки / Г. Пеца // Радянська жінка. — 1969. — № 4. — С. 6.
44. *Пильненький С.* Служіння народів / Сергій Пильненький // Жовтень. — 1957. — № 2. — С. 147—150.
45. *Правдюк О.* Українська музична фольклористика як наука / Олександр Правдюк // Народна творчість та етнографія. — 1973. — № 3. — С. 13—21.
46. Правила жовтенят // Барвінок. — 1987. — № 4. — С. 8.
47. *Радовський В.* Гроза над Волинню / Володимир Радовський // Жовтень. — 1972. — № 3. — С. 21—66.
48. *Рибінцев І.* Поезія життя / Іван Рибінцев // Жовтень. — 1957. — № 2. — С. 150—153.

49. *Сарбей В.* Синтез сучасності / Віталій Сарбей, Федір Шевченко // Вітчизна. — 1971. — № 7. — С. 158—163.
50. *Слободян М.* Девіз — боротьба за возз'єднання / Марія Слободян // Жовтень. — 1973. — № 12. — С. 94—96.
51. *Соколовський Е.* З іменем буревісника / Еміль Соколовський // Україна. — 1977. — № 11. — С. 14—15.
52. Творчість мільйонів // Україна. — 1959. — № 6. — С. 1.
53. *Тронько П.* Звеличені Жовтнем / Петро Тронько // Радянська жінка. — 1975. — № 12. — С. 1—2.
54. *Цюпа І.* На землі Тарасовій / Іван Цюпа // Україна. — 1961. — № 5. — С. 19—21.
55. Четвертий з'їзд письменників радянської України // Жовтень. — 1959. — № 4. — С. 155—159.
56. *Чистов К.* Легенда про Максима Залізняка / Кирило Чистов // Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 2. — С. 32—36.
57. *Чугайов В.* Переможна хода Великого Жовтня / Володимир Чугайов // Жовтень. — 1967. — № 11. — С. 3—13.
58. *Шевченко О.* Слово про депутатів / Олександра Шевченко // Радянська жінка. — 1967. — № 12. — С. 2—3.
59. *Юр П.* На посту імені Ярослава Галана / Панас Юр // Жовтень. — 1967. — № 8. — С. 150—152.
60. *Юрченко О. Т.* Ленінська програма утвердження і зміцнення радянської влади на Україні / О. Т. Юрченко // Український історичний журнал. — 1969. — № 12. — С. 3—12.
61. *Яковлев Ю.* Наша Батьківщина — Радянський Союз / Юрій Яковлев // Малятко. — 1986. — № 10. — С. 2—3.

Максим Балаклицький

ТОЛЕРАНТИЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕМАТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ ПІСЛЯ ЄВРОМАЙДАНУ

Зафіксовано ознаки безпрецедентної толерантності українських ЗМІ щодо релігійної теми після Євромайдану, порівнянної хіба що із «медовим місяцем» (пост)перебудовної журналістики з темою релігії / Церкви.

Ключові слова: *релігія, Євромайдан, ЗМІ, журналісти, толерантність.*

Зафиксированы признаки беспрецедентной толерантности украинских СМИ относительно религиозной темы после Евромайдана,